

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

LI

O R A D E A • 2 0 2 1

NOTĂ ASUPRA FIBULEI DACICE DESCOPERITE ÎN ZONA ORAȘULUI ALEȘD (JUD. BIHOR)

Corina TOMA*

NOTE ON THE DACIAN BROOCH DISCOVERED IN THE AREA OF ALEȘD CITY (BIHOR COUNTY)

ABSTRACT

The article presents the Dacian brooch discovered by two metal-detector enthusiasts in a forest near the city of Aleșd (Bihor County) in the February 2019. According to the typological classifications of the silver jewellery from pre-Roman Dacia, the late Latène scheme brooch belongs to the category of filiform or bow-rod brooches (Horedt type A2a; Rustoiu type 7a1; Spânu type 2.1.1), that have a wide spread, being specific to the intra-Carpathian area. The association with brooches with knobs and those with rhombic plate on the bow places them in the first two typo-chronological groups established by Kurt Horedt. Absolute chronology remains an open problem, as the filiform or bow-rod brooches were dated to the 150/125-30/25 BC (*i.e.* the first two groups of the tripartite timeframes proposed by Kurt Horedt and Aurel Rustoiu), or in the years 75-25 BC/25 BC-25 AD (depending on the context, in one of the two groups of the typo-chronological scheme proposed by Daniel Spânu).

Keywords: Aleșd (Bihor County), Dacian silver jewellery, late Latène type brooches, metal detection

Fibula dacică pe care o prezentăm face parte din categoria obiectelor arheologice descoperite cu ajutorul detectorului de metale. Piesa găsită de Cristian Rusu și Florin Marius Avram în pădurea dintre Tinăud și Peștiș (localități componente ale orașului Aleșd), în februarie 2019, a fost preluată de la Primăria orașului Aleșd de către arheologul Călin Ghemiș, reprezentantul Direcției Județene pentru Cultură Bihor, și predată în custodie Muzeului Țării Crișurilor din Oradea.

Încadrarea tipologică și descrierea piesei

Piesa descoperită este o *fibulă de schemă târzie Latène (Spätlatènefibeln)*¹. Conform clasificării propuse de Aurel Rustoiu, ea aparține *fibulelor filiforme cu coardă exterioară*, subcategoria cu *arc simplu și resort bilateral mare*². În tipologia alcătuită de Daniel Spânu, piesa intră în grupa morfologică a *fibulelor cu resortul mai larg și aparent*, subcategoria *fibule cu arcul cu aspect de tijă*³. *Fibulele filiforme sau cu arcul tijă* se diferențiază între ele prin modul de construire și de ornamentare a arcului, prin înfățișarea portagrafei și prin modalitatea de fixare a corzii resortului de arc.

Fibula în cauză are arcul în forma unei tije aplatizate, decorată în partea dinspre resort cu o nervură mediană, pentru ca, înspre portagrafă, tija să devină cvasi-circulară în secțiune. Resortul bilateral este legat printr-o coardă exterioară și este fixat de arc cu ajutorul unei sârme din argint, ce

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal; e-mail: corinatoma00@yahoo.com

¹ Horedt 1973, p. 133.

² Rustoiu 1997, pp. 40-41 (tip 7a1), fig. 31/1-6 și 32/6-7.

³ Spânu 2012, pp. 45-46 (tip 2.1.1.).

formează o verigă cu capetele suprapuse. Spirele resortului au fost întărite prin introducerea unei tije din argint, cvasi-circulară în secțiune. Acul fibulei are vârful îndoit, iar portagrafa are aspectul unei plăci triunghiulare pline, rotunjită spre capăt. Fibula are o lungime de 7,09 cm și o greutate de 23,39 g. Arcul are o lățime maximă de 0,75 cm și formează în zona de curbură maximă o boltă cu înălțimea de 2,3 cm. Resortul alcătuit din 18 spire are o lungime de cca. 4,24 cm.

Exemplarul descris nu își găsește o analogie perfectă printre cele douăzeci și șapte de piese⁴ repertoriate în categoria eterogenă a *fibulelor cu arcul tijă*. Prin arcul neornamentat, ea se alătură fibulelor de la Ghelnița (jud. Covasna)⁵, Mediaș – lotul București (jud. Sibiu)⁶, Piatra Neamț (jud. Neamț)⁷, Sărmășag (jud. Sălaj)⁸, Sâncrăieni (jud. Harghita)⁹ și Târgu Mureș (jud. Mureș)¹⁰, fără că tija acestora, cu excepția piesei de la Târgu Mureș, să aibă morfologia fibulei descrise: ușor aplatizată și cu o nervură mediană. Fibulele de la Ghelnița și Mediaș au tija cvasi-rotundă sau ovoidală, celelalte având tija fațetată în formă patrulateră sau octogonală. Asemănarea cu fibula de la Târgu Mureș este întărită de portagrafa cu aspect de placă triunghiulară plină¹¹.

Elementul de noutate îl reprezintă soluția aleasă pentru fixarea coardei resortului de arc. În jumătate dintre cazurile cunoscute, pentru a consolida resortul, format în mod obișnuit dintr-un număr cuprins între 12 și 14 spire, coarda a fost înfășurată în jurul arcului, particularitate considerată specifică fibulelor de acest tip¹². Exemplarele cu coarda liberă sunt întâlnite mai rar: fibulele neornamentate din descoperirile de la Piatra-Neamț, Mediaș, Sâncrăieni și Târgu Mureș și cele cu arcul ornamentat prin poansonare și incizie din tezaurele de la Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud)¹³ și Cehețel (jud. Harghita)¹⁴. Suplimentar, în unele cazuri, resortul a fost întărit prin introducerea unui ax din fier (Mediaș, Sâncrăieni și Ghelnița) sau din argint (Bistrița și Piatra Neamț)¹⁵. Un ax din argint a fost folosit și în cazul fibulei noastre, dar coarda lăsată liberă a fost prinsă de arc cu ajutorul unei verigi confecționate dintr-o bucată de sârmă de argint, o soluție inedită aplicată în momentul confecționării, ori, posibil, din necesitate, pe durata utilizării.

Chiar dacă morfologic fibula recent descoperită își găsește analogii în toate cele trei grupe departajate în funcție de dimensiuni, ea se înscrie în categoria mijlocie, care include piese cu o lungime de 7-9 cm și o greutate cuprinsă între 29-39 g¹⁶.

Răspândire și datare

Exemplarele cunoscute indică răspândirea acestui tip de fibulă în Transilvania (județele Covasna, Harghita, Mureș, Alba, Sibiu, Sălaj, prin acest exemplar, Bihor) și, accidental, la răsărit de Carpați (în așezarea dacică de la Piatra Neamț – *Bâtca Doamnei*). Diversitatea morfologică a *fibulelor filiforme* sau *cu arcul tijă* nu permite identificarea unor variante zonale, numai piesele provenite din

⁴ *Vezi* repertoriile din lucrările Rustoiu 1997, pp. 101-102 și Spânu 2012, pp. 45-46, la care adăugăm piesa descoperită la Geoagiu de Sus, jud. Alba (Popa 2010, pp. 293-299).

⁵ Fettich 1952, pp. 156-157, pl. XXVIII/4-9.

⁶ Măndescu 2013, p. 78.

⁷ Mătasă *et alii* 1960, p. 342, fig. 3/5.

⁸ Pop 2008, pp. 62-66, fig. 55.

⁹ Mărghitan 1976, p. 51, pl. XXXV/2.

¹⁰ Fettich 1953, p. 158, fig. 22/4.

¹¹ Spânu 2012, pp. 45, 247/121, pl. 132/12.

¹² Spânu 2012, p. 46.

¹³ Fettich 1953, p. 153, Abb. 20/2.

¹⁴ Székely 1965, pp. 53-54, fig. 3/1-2; fig. 45-6.

¹⁵ *Apud* Spânu 2012, p. 45, pl. 44/3.

¹⁶ Spânu 2012, p. 46.

aceeaşi descoperire asemănându-se între ele (e.g. cele trei fibule de la Ghelniţa sau perechea de la Ceheţel)¹⁷. Varietatea morfologică îngreunează încadrarea lor cronologică.

Majoritatea fibulelor cunoscute fac parte din tezaure ce conţin diverse podoabe şi, uneori, monede. Asocierile cu alte tipuri de fibule sunt considerate a fi relevante, iar monedele, chiar dacă nu oferă indicii clare asupra momentului producţiei sau al formării seturilor, oferă un termen *post quem* pentru abandonarea tezaurelor.

În tezaurele de la Ceheţel, Bistriţa, Sărmăşag şi, posibil, Mediaş, *fibulele filiforme* sau *cu arcul tijă* se asociază cu fibule cu noduri, iar în cele de la Săliştea şi Remetea Mare cu fibule cu scut rombic. Kurt Horedt aprecia că fibulele discutate trebuie atribuite (prin forma lor) grupei de mijloc, dar asocierile menţionate l-au determinat să includă aceste fibule (*Spätlatènefibeln*) în grupele timpurie (125-75 î.Hr.) şi mijlocie (75-25 î.Hr.)¹⁸. În tipologia propusă de Aurel Rustoiu¹⁹, fibulele din tezaurele de la Ceheţel, Bistriţa, Sărmăşag, Mediaş şi Săliştea formează categoria *fibulelor filiforme*, presupuse a fi „utilizate în perioada finală de folosire a fibulelor cu noduri şi un interval de timp în care au existat fibulele cu scut rombic”. În cronologie absolută, limitele au fost fixate între anii 75-25 î.Hr., cu posibilitatea ca unele exemplare să fi fost utilizate până înainte de apariţia fibulelor linguriţă, cândva la sfârşitul secolului I î.Hr. Exemplarele de la Săliştea, ceva mai târziu, fac tranziţia spre *fibulele cu resortul bilateral mare şi coarda înfăşurată de arc*, cărora le aparţine piesa de la Remetea Mare, ce apare în compania fibulelor cu scut rombic şi a celor linguriţă. Fibula de la Remetea Mare, pe care Horedt o plasa sub influenţa fibulelor cu noduri²⁰, este considerată un hibrid născut în relaţie cu fibulele de tip norico-pannonic, alăturarea fibulei linguriţă şi a denarilor romani augusteici asigurând datarea acestei categorii la sfârşitul secolului I î.Hr. şi pe parcursul secolului următor²¹. Relaţia fibulei de la Remetea Mare cu fibulele norico-pannonice rămâne discutabilă, dacă avem în atenţie morfologia piesei (portagrafa, resortul, modul de fixare a corzii exterioare) şi fibula de la Bistriţa, un alt exemplar cu tija decorată cu un nod, teaurizat împreună cu fibule cu noduri²².

Recent, *fibulele Latène târziu cu resort bilateral* au fost plasate de Aurel Rustoiu în primele două grupe ale noii sale periodizări, adică în anii 150/125-75/50 î.Hr., respectiv 75/50-30/25 î.Hr., exemplarul de la Remetea Mare rămânând o piesă de excepţie, ce imită fibulele de tip norico-pannonic datate în secolul I d.Hr.²³. Periodizarea menţionată a apărut ca răspuns la clasificarea tipocronologică propusă de Daniel Spănu pentru piesele orfevreriei dacice²⁴.

Fibulele cu arcul tijă, eterogene morfologic şi asociate cu fibule cu noduri sau cu fibule de schemă târzie Latène, nu figurează în grupele identificate de Daniel Spănu, apreciindu-se că datarea lor trebuie stabilită de la caz la caz, în funcţie de contextul descoperirii²⁵. Asocierea cu fibule cu noduri le apropie de formele timpurii ale orfevreriei dacice, întrebuiţate, potrivit opiniei autorului, până în pragul epocii augusteice, adică de-a lungul anilor 80/70-30/20 î.Hr. Fibulele cu scut şi cele linguriţă sunt incluse în grupa secundă (30/20 î.Hr.-20/50 d.Hr.), apariţia în compania lor a *fibulelor filiforme* sau *cu arcul tijă* prelungind posibilitatea folosirii acestora din urmă în epoca augusteică şi poate în deceniile imediat următoare²⁶.

¹⁷ Apud Spănu 2012, p. 46, pl. 20/1-2 şi 44/1-3.

¹⁸ Horedt 1973, pp. 133, 136, 151.

¹⁹ Rustoiu 1997, pp. 40-41.

²⁰ Horedt 1973, p. 133. *Vezi* şi Spănu 2012, p. 45/tip 2.1.1a; Zirra 2017, p. 67.

²¹ Rustoiu 1997, pp. 42-44, 57-58; Rustoiu 2020, p. 20.

²² Fettich 1953, p. 155, Abb. 20; Spănu 2012, pp. 45, 216/tip 2.1.1a, pl. 8/1.

²³ Rustoiu 2020, pp. 17-20.

²⁴ Spănu 2012, pp. 144-145; Spănu 2019, pp. 167-206.

²⁵ Spănu 2012, pp. 45, 144, 238/95.

²⁶ Spănu 2012, pp. 142, 145.

Datarea *fibulelor filiforme* sau *cu arcul în formă de tijă* nu este clarificată de puținele cazuri în care ele apar în asociere cu monede. În tezaurele de la Ghelița, Remetea Mare și Sâncrăieni, fibulele apar în asociere cu denari romani republicani, imitații după tetradrahme thasiene și drahme dyrrhachiene. Datarea denarilor din tezaurul de la Ghelița este nesigură, căci cei 12 denari republicani, amintiți în repetate rânduri, au rămas neidentificați, Kurt Horedt oferind un posibil termen *post quem* plasat în anii 68/67 î.Hr.²⁷. În tezaurul de la Remetea Mare, fibula discutată mai sus se asociază cu imitații după tetradrahmele thasiene și cu denari republicani și augusteici, ultimele emisiuni datând din anii 32 î.Hr. și 11/9 î.Hr., tezaurul fiind considerat o reflectare a situației din prima jumătate a secolului I d.Hr.²⁸. Imitația după o tetradrahmă de Thasos, dragma de Dyrrhachium, brățările masive, cupele de tip *mastós* și *kantharos* din descoperirea de la Sâncrăieni nu oferă indicii certe de datare pentru *fibula cu arcul tijă*, căci constituirea tezaurului este plasată între „începutul secolului I î.Hr. și poate chiar până în primele decenii ale secolului I d.Hr.”²⁹.

Observații finale

Trecerea în revistă a încadrărilor tipologice și cronologice vehiculate în literatura de specialitate scot în evidență dificultățile întâmpinate în datarea *fibulele filiforme* sau *cu arcul în formă de tijă*. Descoperitorii au declarat că fibula a fost găsită singură, iar asocierile cu alte tipuri de fibule sau cu monede, deja semnalate, nu clarifică problema. În articolul asupra tezaurului de podoabe descoperit recent la Uileacu de Criș (jud. Bihor) am adus în discuție relația cronologică dintre fibulele cu scut rombic și cele cu arcul tijă, dar încercarea de a data tezaurul în funcție de prezența fibulelor cu scut rombic, și pe acestea în relație cu alte tipuri de fibule nu a dus la un rezultat concludent³⁰. Încercarea de a încadra fibulele cu scut rombic a scos în evidență probleme metodologice, valabile și în cazul fibulelor cu arcul tijă: în departajarea pe grupe a podoabelor se operează atât cu momentul constituirii tezaurelor (legat de producția pieselor), cât și cu perioada lor de utilizare, ajungându-se la încadrări largi, ce acoperă, în cazul piesei de față, întreaga durată a fenomenului orfevreriei dacice.

Problema majoră rămâne începutul producției podoabelor dacice și relația dintre apariția podoabelor și afluxul de monedă străină. Dacă materia primă a provenit cu precădere din topirea monedelor (*i.e.* tetradrahme thasiene, drahme ilire și denari romani republicani), atunci debutul fenomenului orfevreriei dacice nu poate fi plasat – conform cronologiilor vehiculate în ultimele decenii în literatura numismatică³¹ – înainte de al doilea sfert al secolului I î.Hr. Pornind de la această premisă și având în vedere că tezaurele sunt considerate seturi de veșmânt individual produse la o dată apropiată, durata fenomenului orfevreriei dacice (*i.e.* fenomenul teaurizării) se restrânge cu câteva decenii, context în care încercările de departajare pe grupe și datările exacte, în cronologii absolute, devin aproape imposibile.

Bibliografie:

Chițescu 1981 M. Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian of Roman Type*, BAR., S-122, Oxford, 1981.

²⁷ Hampel 1895, p. 276; Popescu 1941, p. 199; Roska 1942, p. 96/21; Fettich 1953, pp. 156-156; Horedt 1973, p. 163, Tab. II; Chițescu 1981, p. 170/83; Moisil, Depuyrot 2003, pp. 206-207/224.

²⁸ Chițescu 1981, p. 256/165; Moisil, Depuyrot 2003, pp. 166-167/166; Rustoiu 2020, p. 20.

²⁹ Spânu 2012, pp. 141-142, 144, 241/102; Spânu 2019, pp. 179-180.

³⁰ Toma 2021, în curs de apariție.

³¹ Vezi bibliografia numismatică menționată în articolul precedent.

- Fettich 1953 N. Fettich, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmarisch-dakischen Beziehungen*, în *Acta Archaeologica Hungarica*, 3, 1953, pp. 127-178.
- Hampel 1895 J. Hampel, *Múzeumok, Társulatok*, în *Archaeologiai Értesítő*, 15, 1895, pp. 273-277.
- Horedt 1973 K. Horedt, *Die Dakischen Silberfunde*, în *Dacia*, N.S., 17, 1973, pp. 127-167.
- Măndescu 2013 D. Măndescu, *Piese de port și de podoabă din aur și argint în cultura geto-dacică clasică (secolele II a. Chr. - I p. Chr.)*, în R. Oanță-Marghitu (ed.), *Aurul și argintul antic al României*, București, 2013, pp. 76-91.
- Mărghitan 1976 L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976.
- Mătasă et alii 1960 C. Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț, în Materiale și cercetări arheologice*, 7, 1960, pp. 339-349.
- Moisil, Depeyrot 2003 D. Moisil, G. Depeyrot, *Les trésors de deniers antérieurs à Trajan en Roumanie*, Wetteren, 2003.
- Pop 2008 H. Pop, *Argintul dacic sălăjan*, Cluj-Napoca, 2008.
- Popa 2010 C. I. Popa, *O fibulă de argint dacică de la Geoagiu de Sus (jud. Alba)*, în H. Pop et alii (eds.), *Identități culturale locale și regionale în context cultural. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandru V. Matei*, Cluj-Napoca, 2010, pp. 293-299.
- Popescu 1941 D. Popescu, *Objects de parure géto-daces en argent*, în *Dacia*, VII-VIII (1937-1940), 1941, pp. 183-202.
- Rómer 1886 F. Rómer, *Emlékek es leletek*, în *Archaeologiai Értesítő*, S.N., 6, 1886, pp. 385-392.
- Roska 1942 M. Roska, *Erdély régészeti repertórium, I. öskor*, Cluj-Napoca, 1942.
- Rustoiu 1997 A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. - I e.n.)*, București, 1997.
- Rustoiu 2020 A. Rustoiu, *Commentaria archaeologica et historica (III). Chronology of the Dacian silver hoards*, în *Ephemeris Napocensis*, 30, 2020, pp. 11-38.
- Spânu 2012 D. Spânu, *Tezaurele dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană*, București, 2012.
- Spânu 2019 D. Spânu, *Core issues of late La Tène periodization in Romania*, în *Peuce*, S.N., 17, 2019, pp. 167-206.
- Székely 1965 Z. Székely, *Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 16, 1, 1965, pp. 51-66.
- Toma 2021 C. Toma, *The Hoard of Dacian Jewellery Found at Uileacu de Criș (Bihar County)*, în *Acta Musei Napocensis*, 58/1, 2021, în curs de apariție.
- Zirra 2017 V. V. Zirra, *Fibule de schemă La Tène în România*, Craiova, 2017.

Pl. 1. Fibula dacică descoperită cu ajutorul detectorului de metale în zona oraşului Aleşd (fără scară).